

સર્ગ ચોથો

ક્ષુદ્ર પ્રાણનાં રાજ્યો

વસ્તુનિર્દેશ

રાજા હવે નિમ્ન પ્રાણના પ્રદેશોનો પરિચય સાધે છે. કંપાયમાન, ગભરાટથી ભરેલું, અનિશ્ચિત અને રાહુગ્રાસના પરિણામ રૂપ એ જગત એની આગળ પ્રગટ થાય છે. દુઃખદૈન્યથી એ ભરેલું છે, પૃથ્વીલોકની પીડા ને જ્યાંથી એનો અધઃપાત થયેલો છે તે આનંદલોકની વચ્ચેનો ગાળો પૂરવાને એ આંધળાં ફાંફાં મારી રહ્યું છે. પૃથ્વીને માટે આશીર્વાદરૂપ થવાને આવેલી શક્તિ દુઃખ સહેવા ને તલસાટ રાખવા પૃથ્વી ઉપર રહી પડી છે. પોતાના દિવ્ય મહિમામાંથી પતિત થયેલી એ કીચડમાં, કુરૂપતામાં, ને પાશવ વાસનાઓમાં અંધકારના આલિંગનમાં ભરાઈ છે.

જડતત્ત્વ અને પ્રાણનું જ્યાં મિલન થાય છે ત્યાંનું આ જીવન છે. અર્ધ-રચિત, અર્ધ-દૃષ્ટ અર્ધ-અનુમિત વસ્તુઓના વાડામાં જીવન જન્મે છે ને જોતજોતામાં મૃત્યુવશ થઈ જાય છે. એક અચિત્ શક્તિ આંધળી મથામણ કરી રહી છે, મન અસ્તવ્યસ્ત ઝબકારાઓની જેમ કામ કરતું હોય છે; પ્રકાશ માગતું જીવન અંધકારને માર્ગે વળે છે. કુદરતનાં વાવાઝોડાં ત્યાંનો નિયમ છે, ત્યાં એક બળ બીજા બળ સાથે બથે છે, ઈન્દ્રિયનાં સુખ-દુઃખ જેટલાં જલદી ઝલાય છે તેટલાં જ જલદી જતાં રહે છે. વિચાર વગરના જીવનની જડસી ગતિ ચાલી રહેલી છે.

અશ્વપતિ આ મનોરહિત રાત્રિમાં પ્રભુના પ્રભાતની રાહ જુએ છે. કુંડલાકારે ઉપર આરોહતી શક્તિના કાર્યને અંતે પ્રકૃતિના પંકમાંથી પ્રભુના પારાવાર મહિમાની મુક્તિ થવાની છે એવું એ અનુભવે છે. મલિનતાં, ભ્રષ્ટતા અને અધઃપાતમાં સ્વર્ગનું સત્ય છુપાઈ રહેલું છે. સૃષ્ટિનાં કાર્યોમાં પ્રભુના પ્રહર્ષણનો સ્પર્શ રહેલો છે, જન્મ-મૃત્યુના મૂળમાં પરમસુખની સ્મૃતિ સંતાઈ રહેલી છે. જગતનું ચેતનહીન સૌન્દર્ય પ્રભુના આનંદનું પ્રતિબિંબ પાડે છે, પરમાનંદનું સ્મિત સર્વત્ર ગુપ્ત રૂપે રહેલું છે.

પ્રાણ પૃથ્વીની પિંડમયતા ભેદીને પ્રગટ થવાને પ્રવૃત્ત થયો છે. સમીરોના

સપાટાઓમાં, વૃક્ષોમાં ને વેલોમાં, જીવજંતુઓમાં ને જનાવરોમાં ને છેવટે વિચાર કરતા માણસમાં એનો આવિર્ભાવ થાય છે. આપણામાં એ પ્રેમ ને કામાવેગો પ્રતિ વળે છે, જિગીષા ને સ્વામિત્વ સ્થાપવા ને તેને સાચવી રાખવા માટેનો સંકલ્પ સેવે છે, પોતાના ક્ષેત્રને વિશાળ બનાવવા ને મોજમજાની મર્યાદાઓ મોટી બનાવવા માગે છે. આપણે જેનાં સ્વપ્ન સેવીએ છીએ તેની પૂઠે કાળા ભૂતની માફક આ આરંભ ભમ્યા કરે છે, આપણી અંદરના દેવને સંકળમાં લઈ લે છે, ને બુદ્ધિના જન્મ પછીય, ચૈત્ય આત્મા રૂપ લે છે તે પછીય એ આપણાં જીવનોનો ઉત્સ બને છે.

અસત્માં સત્નું અવતરણ થયું છે. તેણે ત્રિવિધ કોસ ધારણ કરી કાળમાં અકાળના સત્યનું આવાહન ન કર્યું હોત તો અવિધાની રાત્રિનો ઉદ્ધાર કદી શક્ય બનત નહીં. દુઃખમાં પલટાયેલું મહાસુખ, અજ્ઞાનમાં ફેરવાયેલું જ્ઞાન, શિશુની નિરાધારતામાં રૂપાંતર પામેલી પ્રભુની શક્તિએ પોતાના બલિદાનથી સ્વર્ગને નીચે આણવાની શક્યતા ઊભી કરી છે.

પ્રકૃતિમાં એણે સર્વસમર્થ પરમાત્માને છુપાયેલો જોયો. દુર્બલતામાં મહાશક્તિનો જન્મ થતો જોયો. સમસ્યારૂપ બનેલી પ્રભુતાને પગલે પગલે અશ્વપતિ ચાલ્યો ને મહિમાવંતી ને અજન્મા એવી મહાસરસ્વતીના આછા સત્યલયો લઘ્યા.

પૃથ્વી ઉપર ક્રમવિકાસ પામતી જતી માનવ જાતિનાં કૃત્યો ને અપકૃત્યો ઈતિહાસમાં આલેખાયેલાં જોવા મળે છે. બુદ્ધિ થોડી વધે છે ને પશુપિશાય-રાક્ષસ-અસુર સ્વરૂપો સૃષ્ટિને આકાન્ત કરતા પ્રાણનાં પ્રતિબિંબો પાડે છે, જીવન એની એ જ વસ્તુનું નાટક ભજવતું હોય છે. નટો ને વેશ બદલાયા હોય છે, એટલો જ તફાવત. પાષાણી અજ્ઞાનતામાં પુરાયેલું મન, પાર્થિવતા સાથે બંધાયેલું, પામરતાથી પ્રેરાતું, પરિચિત જગત પર આસક્ત જીવન આત્માની વિશાળ દૃષ્ટિથી વંચિત છે, અજ્ઞાત આનંદોથી આકાંત થતું નથી, વિશાળ મુક્તિના સોનેરી વિસ્તારો એને મળ્યા નથી. મહાતિમિરમાં સ્વલ્પ પ્રકાશ પ્રકટ્યો છે, પણ જીવન પોતે ક્યાંથી આવ્યું ને ક્યાં જઈ રહ્યું છે તે જાણતું નથી. હજીય એની આસપાસ અચિત્નું ધુમ્મસ તરી રહ્યું છે.

પડયાં 'તાં પગલાં એનાં તે શૂન્ય અવકાશમાં
આર્તમિલન ને રાહુગ્રાસથી એ સૃષ્ટિ એક સમુદ્ભવી;
હતી તે કંપમાના ને ગભરાટે ભરાયલી,

કશું ચોક્કસ ત્યાં ન 'તું,
ત્યાં તમોગ્રસ્તતા શીઘ્ર થતી, હલન ત્યાં હતું
ખોજના કાર્યમાં પડ્યું.

અચિત્-નિદ્રાથકી માંડ માંડ જાગેલ એક ત્યાં
અર્ધ-સચેત બળના અમળાટો થતા હતા;
અંધ-પ્રેરણથી હંકારાતી એક અવિદ્યા શું નિબદ્ધ એ
જાતને શોધવાનો ને વસ્તુઓને
શી રીતે પકડે લેવી તેના પ્રયાસમાં હતું.
દરિદ્રતા અને હાનિ-એ એનો વારસો હતો,
ઝાલતાંમાં ભાગનારી સ્મૃતિઓએ એ આકાન્ત થતું હતું,
ઉદ્ધારતી ભુલાયેલી આશા એને ભૂત શી વળગી હતી,
હાથ ફંફોળતા હોય તેમ એ અંધભાવથી,
પૃથ્વીની પીડ ને મોટું સુખ જ્યાંથી પાત જીવનનો થયો
તે બન્ને મધ્યનો ગાળો દુઃખ-દારુણતાભર્યો

પૂરવાનો પ્રયત્ન કરતું હતું.

જગ એ હરહંમેશ રહ્યું શોધી કેંક ચૂકી જવાયલું,
પૃથ્વી રાખી શકી ના જે તે આનંદ અર્થે કરંત માર્ગણા,
અસંતોષિત બેચેની એની છેક આપણે બારણે અડી,
જડસા ધન આ ગોળે તેથી વાસ શાંતિકેરો થતો નથી.
ભૂમિની ભૂખની સાથે એણે જોડી દીધી છે નિજ ભૂખને,
આપણા જીવનોમાં છે આણ્યો એણે ધારો લોલુપતાતણો,
આપણા આત્મની આકાંક્ષાનો એણે અગાધ ગર્ત છે કર્યો.
પ્રભાવ એક પેઠો છે મર્ત્ય રાત્રિ અને દિને,
કાળજન્મી જાતિકેરે માથે છાય છવાઈ છે;
અંધ ઘબક હૈયાની ઊછળે જ્યાં તે સંક્ષુબ્ધ પ્રવાહમાં
અને સંવેદનાની જ્યાં નાડીઓની જાગે ઘબક ઈન્દ્રિયે,
સચેત મનથી દ્રવ્યકેરી નિદ્રા જે વિભક્ત કરંત ત્યાં

સાદ એક માર્ગબ્રહ્મ ભમ્યા કરે,
 પોતે છે કેમ આવ્યો તે પોતે યે નવ જાણતો.
 પૃથ્વીને પરસેલી છે શક્તિ એક પૃથ્વીની હૃદ પારની;
 હોત આરામ જે તે છે હાવે સાવ જતો રહ્યો;
 અરૂપ એક આકાંક્ષા માનવીને હૃદયે રાગરૂપ લે.
 વધારે સુખની વસ્તુ માટે એને રક્તે એક પુકાર છે:
 નહિ તો મુક્ત ને સૂર્યે પ્રકાશંતી ઘરા પરે
 ભમી એ શક્તો હોત
 દુઃખભૂલાં પશુઓના માનસે શિશુના સમો,
 કે પુષ્પો ને પાદપો શો
 જીવી શક્ત એ સૌખ્યે ભર્યો ક્ષુબ્ધ થયા વિના.
 આપવા આશિષો ઓજ આવ્યું જે પૃથિવી પરે
 પૃથ્વી પર રહ્યું તેહ સહેવા ને અભીપ્સવા.
 કાળમાં ધ્વનતું બાલ-હાસ્ય ચૂપ થયેલ છે:
 છાયે છાયેલ છે હર્ષ સ્વાભાવિક મનુષ્યનો,
 એ એના ભાવિની ધાત્રી બની છે શોક-ઘ્રસ્તતા.
 વિચાર વણનો હર્ષ પશુકેરો પૂઠે રહી ગયેલ છે,
 ચિંતા-ચિંતનનો બોજો છે એની રોજની ગતે:
 મહત્તા ને અસંતોષ પ્રત્યે એનું આરોહણ થયેલ છે,
 અદૃશ્ય પ્રતિ એનામાં ભાન જાગ્રત છે થયું.
 શોધથી ન ઘરાનારો છે જે

તેને માટે સર્વ શીખવાનું રહેલ છે:
 ખુટાડ્યાં છે હવે એણે જિંદગીનાં કાર્યો તલ પરે થતાં,
 શોધવાનાં રહ્યાં બાકી એની સત્તાકેરાં રાજ્ય છુપાયલાં.
 બને છે એ મનોરૂપ, ચૈત્યરૂપ, બને છે આત્મરૂપ એ;
 ભંગુર ભવને નાથ બની જાય નિસર્ગનો.
 એનામાં દ્રવ્ય જાગે છે સ્વ તામિન્ન લયથી દીર્ઘ કાલના,
 લક્ષ્ય મુદ્દલ ના જોતી શક્તિ એક અલોચના,
 પૃથ્વી અનુભવે એની મહી ઈશ સમીપે આવતો સરી.
 ઓજ સંકલ્પનું વ્યગ્ર રહેનારું ક્ષુધાભર્યું,

એવી જે જિંદગી તેણે નિજ બીજ

નાંખ્યું મંદ ઢાળામાંહે શરીરના;

સુખી તંદ્રાથકી એણે જગાડી છે આંધળી એક શક્તિને

અને ફરજ પાડી છે એણે એને

ઈન્દ્રિયજ્ઞાનની, શોધ કરવાની અને સંવેદનાતણી.

શૂન્યાવકાશના સીમાતીત આયાસની મહી

નિજ સ્વપ્નો વડે ક્ષુબ્ધ કરી નિત્યક્રમ વિશ્વવિશાલ એ,

ઊંચોનીચો કરી નાખી મૃતપ્રાય વીંટો ઘોરંત વિશ્વનો,

બલિષ્ઠ બંદિએ મુક્ત થવા મથન આદર્યું.

સજીવ ઝંખને એના જીવકોષ જાગ્યો જાડ્ય વડે ભર્યો,

પ્રકટાવ્યો ઉરે એણે અગ્નિ ભાવાવેગનો ને જરૂરનો,

અચેત વસ્તુઓકેરી ધીર ગંભીરતામહી

ઊઠ્યો એનો મહાઘોષ પરિશ્રમતણો અને

પ્રાર્થનાનો અને સંઘર્ષનો વળી.

અવાજ વણના લોકે ફાંફાં મારંત ચેતના,

માર્ગદર્શક ના એવી માર્ગરૂપે એને સંવેદના મળી;

હતો વિચાર રોકાયો, ને હવે એ કશું યે જાણતી ન 'તી,

પરંતુ સર્વ અજ્ઞાત હતું એનું ભાવાનુભવ પામવા

અને આશ્લેષ આપવા.

અજન્મા વસ્તુઓકેરા જન્મ પ્રત્યે ઘક્કાને વશ વર્તતી

અચેત પ્રાણની તોડી સીલ એ બહાર નીકળી:

ન વિચારંત ને મૂક એના આત્મબળનું મૂળ તત્ત્વ જે

ઊંડાણો ભાખતાં તેને ઉચ્ચારી શકતું ન 'તું,

ત્યાં આવશ્યકતા અંધ જાગી એક જ્ઞાન મેળવવાતણી.

બેડી જે બાંધતી એને તેનું એણે હથિયાર બનાવિયું;

સત્યના કોષરૂપી જે હતી સહજપ્રેરણા

તે તેને કબજે હતી,

હતો પ્રયત્ન ને વૃદ્ધિ ને અજ્ઞાન પરિશ્રમી.

ઈચ્છા ને આશને ઠોકી બેસાડી દેહની પરે,

અને ચૈતન્યને લાદી અચેતનતણી પરે,

આણ્યો એણે એ પ્રકારે દ્રવ્યકેરી હઠીલી જડતામહી
 યંત્રણા વેઠતો દાવો નિજ નષ્ટ સર્વોચ્ચ અધિકારનો,
 અશ્રાંત ખોજને આણી,
 આણ્યું બેચેન પોતાનું હૈયું કલેશ વડે ભર્યું,
 આણ્યા છે અટતા પાપ સંદેહાત્મકતાભર્યા,
 આણ્યો છે નિજ પોકાર પરિવર્તન માગતો.
 અનામી એક આનંદકેરી આરાધિકા સ્વયં
 અંધકારે ગ્રસ્ત એના અમોદી અર્ચનાલયે
 ગુપ્ત પૂજા સમર્પે એ છાયાલીન વામણા દેવવૃન્દને.
 કિન્તુ અન્ત વિનાનો ને મોઘ છે હોમ યજ્ઞનો,
 અજ્ઞાની ને મંત્રવિદ્યા વિનાનો છે પુરોહિત,
 વેદિની વિધિમાં ફોક ફેરફાર કર્યા કરે,
 એ શક્તિહીન જ્વાલામાં આશાઓ અંધ હોમતો.
 બોજો ક્ષણિક લાભોનો ભારે એનાં પગલાંને બનાવતો,
 અને એ ભારની નીચે એ ભાગ્યે જ વધી શકે;
 એને પરંતુ બોલાવી ઘટિકાઓ રહેલ છે,
 વિચારે એકથી બીજે યાત્રા એની થતી રહે,
 એક તંગી થકી બીજી તંગીમાં સંચરંત એ;
 ગાઢતામાં બઢેલી જે અપેક્ષા તે

એની સૌથી મોટી પ્રગતિ રૂપ છે.

જડ તત્ત્વ ન સંતોષે, મનની પ્રતિ એ વળે;
 નિજ ક્ષેત્ર ધરાને એ જીતી લે ને દાવો સ્વર્ગો પરે કરે.

ખંડનારા એના કરેલ કાર્યને

સ્ખલતા ને અસંવેદી યુગો પસાર થાય છે

એના શ્રમતણી પરે,

ને છતાંય મહાજ્યોતિ રૂપાંતર પમાડતી

નીચે અવતરી નહીં,

પ્રદ્યોતક મહાહર્ષે નવ સ્પર્શ એના પતનને કર્યો.

મનોવ્યોમ વિદારીને આણું તેજ ક્વચિત્ કેવળ આવતું,
 સંદિગ્ધ ઈશ્વરી કાર્ય ન્યાયયુક્ત બતાવતું,

જે અજ્ઞાત ઉષાઓએ જવા માર્ગરૂપ રાત્રિ બનાવતું,
 જે કાળા સૂત્રથી દોરી વધારે દિવ્યતાભરી
 અવસ્થાએ લઈ જાય છે, એ સાચું ઠરાવતું.
 અચિત્ મધ્યે સમારંભ થયો એના મહાસમર્થ કાર્યનો,
 અજ્ઞાનમાં ઘપાવે છે એ અસમાપ્ત કાર્યને;
 ફંફોળે એ જ્ઞાન માટે, કિન્તુ જોવા પ્રજ્ઞાનું મુખ ના મળે.
 બેભાન પગલે ધીરે ધીરે આરોહતી જતી,
 ત્યક્ત બાલક દેવોનું, એવી એહ ભટકયા કરતી અહીં
 નરકદ્વારની પાસે રખાયેલા કો એક શિશુ-આત્મ શી,
 સ્વર્ગને શોધવા મિથ્યા ફાંફાં મારંત ધુમ્મસે.

આ આરોહણમાં ધીરા

માણસે ચાલવાનું છે પ્રાણપ્રકૃતિની ગતે,
 ને તે યે મંદ અસ્પષ્ટ એ આરંભ અવચેતનથી કરે

છે, તે છેક ઘડી થકી:

આ પ્રકારે જ પૃથ્વીનું પરિત્રાણ બને છે શક્ય આખરી.

કેમ કે પકડી રાખી જવા આપણને ન દે,

ને બંદી જીવની કારા-મુક્તિના કાર્યની મહી

પ્રભુને ગૂંચવાડામાં નાખે છે તે તમામનું

આ રીતે માનવી જાણી શકે તામિઝ કારણ.

જોખમી બારણાંઓમાં થઈ વેગી અધ:પતનને પથે

ભૂખરા અંધકારે એ યદૃચ્છાવશ ઊતર્યો,

આંધળી પ્રેરણાઓ જ્યાં ઊભરી આવતી હતી

ગતોમાંથી મનથી વિરહાયલા,

જે ગતો ધારવા રૂપ અને મેળવવા જગા

ઘડેલી આવતા હતા.

મૃત્યુ ને રાત્રિની સાથે જિંદગી હ્યાં ગાઠ સંબંધમાં હતી,

ને ખાતી મૃત્યુનું ખાણું

કે અલ્પ કાળ માટે એ શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈ શકે;

એમની એ હતી અંતેવાસી ખોળે લીધેલી કો નિરાશ્રિતા.

મૂક અંધારને રાજ્યે સ્વીકારી અવચેતના
 ડેરાતંબુ મળે એને, એથી ના એ આશા અધિક રાખતી.
 ત્યાં રાજાએ મૂળ ધામ જોયું જીવનશક્તિનું,
 દૂર દૂર સત્યથી ને દૂર દૂર જ્યોતિર્મય વિચારથી,
 જ્યાંથી છૂટી પડેલી એ નવીન અવતારમાં
 થઈ 'તી રાજ્યથી ભ્રષ્ટ, વિકૃતા, દુઃખ વેઠતી.
 બનાવી સત્ય દીધેલું દુઃખી મુખ અસત્યનું,
                     પ્રત્યાખ્યાન આપણા દિવ્ય જન્મનું,
 સૌન્દર્ય ને પ્રભા પ્રત્યે ઉદાસીન જિંદગી જોરશોરથી
                     ભભકાભેર ચાલતી,
 છુપાવી યુક્તિથી દીધા વિના નિજ પશુત્વની
 નામોશી સર્વની સામે નિર્લજ્જ નગ્નતાભરી
                     ગર્વથી બતલાવતી,
 સ્વર્ગમાંથી, આશમાંથી નિર્વાસિત તજાયલી
 એની શક્તિતણી મૂર્તિ ઓળખાતી સહીસિક્કે સજાયલી,
 પતિતા, દુષ્ટતાપૂર્ણ દુર્દશાને ગૌરવાન્વિત દાખતી,
 એકવાર હતું એનું બળ જે અર્ધ દિવ્ય તે
                     નાકલીટી જમીને તાણતું હતું,
 હેવાની હવસોકેરી બદસુરત ગંદકી,
 એની અજ્ઞાનતાકેરી તાકતી મુખની છબી,
 એની દરિદ્રતાકેરો દેહ વસ્ત્રવિવર્જિત
                     ખુલ્લેચોક બતાવતી.
 અહીં એ સર્પતી આવી નિજ કર્દમ-કોષ્ઠથી
 જહીં નિશ્ચેષ્ટ ને ચુસ્ત ઢળી નિઃશબ્દ એ હતી:
 સંકડાશે અને ત્યાંના જાડયે એને રાખી 'તી જકડાયલી,
 પ્રકાશે ન વિલોપાતો અંધકાર એને બાઝી રહ્યો હતો.
 એની પાસે ન કો આવ્યો ઉદ્ધારંત સ્પર્શ ઊર્ધ્વ પ્રદેશથી:
 વિજાતીય હતી એની આંખ માટે દૃષ્ટિ ઊર્ધ્વ દિશે થતી,
 હતો વિસ્મૃત નિર્ભીક દેવ એના પ્રયાણનો;
 પરિત્યાગ હતા પામ્યાં મહિમા ને મહાસુખ,

કાળના ભયથી પૂર્ણ પ્રદેશોમાં તજાયું સાહસે હતું:
જવલ્લે લાભ લેતી એ આળોટંતી સહેતી અથ જીવતી.

ધુમ્મસ વ્યાપ્ત અસ્વસ્થ ઢૂંઢતા અવકાશનું,
અસ્પષ્ટ વેષ્ટને લીન પ્રભાહીન પ્રદેશ જે
અનામી અશરીરી ને અનિકેતન લાગતો,
દૃષ્ટિ ને રૂપ હીણું એ મન વાઘાઓ વડે વીંટળાયલું
સંકાંત કરવા સ્વાત્મા દેહ માટે માગણી કરતું હતું.
પ્રાર્થના ઈનકારાતાં
વિચાર કાજ એ મિથ્યા ફાંફાંઓ મારતું હતું.
હજી સુધી ન પામેલું શક્તિ ચિંતનકાર્યની
વિચિત્ર વામણા એક લોકમાં એ પ્રવેશ્યું ઊઘડી જઈ
જ્યાં આ અસુખથી પૂર્ણ જાદૂકેરું જન્મમૂળ રહ્યું હતું.
જિંદગી ને જડદ્રવ્ય મળતાં જ્યાં તે છાયાળી હદોમહીં
અર્ધ-દૃષ્ટ, અર્ધ-કલ્પી વસ્તુઓની વચ્ચે એ ધૂમતો હતો,
પૂઠે એની પડયા 'તા ત્યાં આરંભો ખ્યાલ બહારના
ને ગુમાવેલ આશયો.

જિંદગી ત્યાં જન્મતી 'તી, કિંતુ જીવી શકે તેની અગાઉ એ
મૃત્યુ પામી જતી હતી.

ધન ભૂમિ હતી ના ત્યાં, ઓઘ અખંડ ના હતો;
મનોવિહીન સંકલ્પકેરી જ્વાલામાત્ર કો બલ દાખતી.
હતો અસ્પષ્ટ પોતે યે પોતા માટે ઓછાયાએ છવાયલો,
છે પોતે એ ભાન અર્ધ થતું હતું,

અસ્તિત્વ અર્થના જાણે શૂન્યકેરા હોય સંઘર્ષમાં સ્વયં.

સઘળું જ્યાં હતું પ્રાણવંત ઈન્દ્રિયચેતના,
કિંતુ પ્રભુત્વથી યુક્ત જ્યાં વિચાર હતો નહીં,

ન 'તું કારણ કે હતો નિયમે નહીં,
એવા વિચિત્ર દેશોમાં કાયું એક હૈયું બાલક શું હતું,
રોઈ રોઈ માગતું જે ખિલોણાં સુખશર્મનાં,
ઠેકાણા વણના છોટા ટમકા શું હતું મન ઝબૂકતું,

અસ્તવ્યસ્ત નિરાકાર બળો રૂપ લેવાને વેગ ધારતાં,
ને સંભ્રામક પ્રત્યેક ભડકાને માનતાં સૂર્ય દોરતો.

શક્તિ આ ડાબલે અંધ સવિચાર એકેય ડગ માંડવા

શક્તિમાન હતી નહીં;

જ્યોતિની કરતી માંગ એ તમિઝ-સૂત્રાનુસાર ચાલતી.
શક્તિ અચેતના એક ચૈતન્યાર્થે ફાંફાં મારી રહી હતી,
દ્રવ્યાઘાત વડે દ્રવ્ય ચમકારે ઈન્દ્રિયજ્ઞાન પામતું,
સંપર્કો અંધ ને મંદ પ્રતિકાર્યો સહજ પ્રેરણાતણા
અવચેતનના ઢાંક્યા તલમાંથી સ્ફુલિંગો પ્રકટાવતાં,
વિચારની જગા લેવા ઊમટીને સંવેદો આવતા હતા,
જગાડતા પ્રકૃતિના પ્રહારોને સૂઝ ઉત્તર આપતી,
કિંતુ ઉત્તર યાંત્રિક પ્રકારે હજુ આવતો,
આંચકો, કૂદકો ચોક પ્રકૃતિ-સ્વપ્નની મહી,
આવેગો દોડતા ઘક્કામુક્કી સાથે સ્થૂલ ને અનિયંત્રિત,
પોતાની ગતિને છોડી બીજી સર્વગતિની પરવા વિના,
પોતાથી વધુ કાળાંની સાથે કાળાં સત્ત્વની અથડામણો,
આ મુક્ત મ્હાલતાં 'તાં એ જગે જામી જ્યાં અરાજકતા હતી.

જરૂર જિંદગાનીની, અને એને ટકાવી રાખવાતણી

સ્વયંસ્ફુરિત પ્રેરણા

તાત્કાલિકી અને તંગ ને અનિશ્ચિતતાભરી

ઈચ્છાને ગરકાવતી,

ને અંધ એક આકાંક્ષા ભક્ષ માટે સ્પર્શથી જાય શોધતી.

ઝપાટાઓ પ્રકૃતિના હતા નિયમમાત્ર ત્યાં,

કરતું બળની સાથે બળ કુસ્તી, પરિણામે કશું ય ના:

સઘાતાં માત્ર અજ્ઞાન અને ગ્રાહ સાથે એક પ્રણોદના,

લાગણીઓ અને અંધ-પ્રેરણાઓ નિજ મૂળ ન જાણતી,

સુખો ઈન્દ્રિયનાં, દુઃખો એવાં જ પળવારમાં

પકડાતાં અને નાશ પામતાં પળવારમાં,

અવિચારી જીવનોની જડપ્રાય થતી ગતિ.

મિથ્યા બિનજરૂરી એ હતું જગત, જેહની

ઈચ્છા અસ્તિત્વ માટેની પરિણામો લાવતી દુઃખ-દૈન્યનાં,
 પીડા અર્થ વિનાની ને બેચેની શોકથી ભરી.
 અસ્તિત્વ ધારવા માટે સેવાતો જે પરિશ્રમ
 તેને યોગ્ય કશુંયે લાગતું ન 'તું.

જાગેલી આંખ આત્માની એની કિંતુ એવું ના ધારતી હતી.
 મનોવિહીન રાત્રીના ઓઘે સભરતાભર્યા
 જેમ કો એક એકાકી સાક્ષી તારો પ્રકાશતો,
 એકલો જલતો, ચોકીદાર વિજન જ્યોતિનો
 તેમ વિશ્વે લક્ષ્યહીન એકમાત્ર ચિંતના કરનાર એ
 વાટ જોતો સુપ્રચંડા પ્રભુની કો ઉષાતણી
 કાળનાં કરતૂકોમાં પ્રયોજન નિહાળતો.
 ચમત્કારક સંકલ્પે અને દિવ્ય રૂપાંતર વડે ભર્યું
 એ નિરુદ્દેશતામાંયે કામ એક થયું હતું.
 પ્રથમાકુંચનો સાથે વિશ્વકેરી શક્તિ કુંડલિની તહીં
 દ્રવ્યના લયના ગૂઢ કુંડાળેથી ગૂંચળાંઓ ઉકેલતી;
 માથું એણે કર્યું ઊંચું પ્રાણના સોખ્મ વાયુમાં.
 હજીય જકડી લેતી ના એ નિદ્રા રાત્રિની ફગવી શકે,
 કે ધારી ન શકે હજી
 મનકેરાં ચમત્કારી ટપકાંઓ, ને રેખાઓ પ્રકાશતી,
 નિજ રત્નખચી ફેણે ચૈત્યાત્માનો ધારી મુકુટ ના શકે.
 કે બ્રહ્મ-સૂર્યની જ્વાલે ઊભી ટટાર ના શકે
 અત્યાર લગ દેખાયાં હતાં એકમાત્ર માલિન્ય ને બળ,
 રગડો લાલસાકેરો ઉપજાઉ
 અને ઈન્દ્રી સ્થૂલતાને પમાડતી
 જેમાં થઈ થતું છૂપું જ્યોતિ પ્રત્યે ચેતનાનું વિસર્પણ,
 દેહની જડસી જાતતણા પડતણી તળે
 ધીરું છતાંય જોશીલું કામ ચાલી રહેલું અંધકારમાં,
 ડહોળો આથો પ્રકૃતિના આવેગી પરિવર્તનો,
 કીચમાંથી ચૈત્યકેરી સર્જનાનું ખમીર ઊભરી જતું.

સ્વર્ગીય પ્રક્રિયાએ આ હતો ધાર્યો છદ્ધનો વેશ ધૂંધળો,
 પોતાની ગૂઢ રાત્રીમાં પતિતા એક અજ્ઞતા
 કઢંગા મૂક પોતાના કાર્યને પાર પાડવા
 શ્રમ સેવી રહી હતી,
 પંકે પ્રકૃતિના મુક્ત કરવાને મહિમા પરમેશનો.
 અચિત્ કેરી અપેક્ષા જે તેનો ઢાંકપિછોડો માત્ર એ હતો.
 થતી આંખોમહી મૂર્ત દૃષ્ટિ અધ્યાત્મ એહની
 ભૂખરા ને સ્ફુરદીપ્ત હેજ સોંસરવી થઈ
 પલટાતા વ્હેણકેરાં રહસ્યોને બારીક માપતી હતી,
 જે વહેણ બનાવે છે કોષ જિંદા મૂક ને ધનતાભર્યા,
 દોરી વિચારને જાય, દોરી માંસમાટીની જાય ઝંખના.
 ને દોરે લાલસા તીવ્ર અને એની બુભુક્ષા આસ્પૃહાતણી.
 આની યે પગલી લેતો સંચર્યો એ એનો જ્યાં ગુપ્ત સ્રોત છે,
 આશ્ચર્યથી ભર્યા ઉત્સે પત્તો એનાં કાર્યોનો મેળવ્યો વળી.
 નિગૂઢ એક સાન્નિધ્ય ન કો જેને નાણી કે નિયમી શકે,
 આ મીઠી-કડવી છે જે જિંદગાની વિરોધાભાસથી ભરી
 ત્યાં જે કિરણ ને છાયાકેરો આ ખેલ સર્જતું,
 તે દેહ પાસ માગે છે ગાઢ સંબંધ આત્મના
 ને જ્ઞાનતંતુના તેજી કંપ દ્વારા એની યાંત્રિક સ્ફુર્તિના
 અંકોડાઓ મિલાવે છે પ્રભા ને પ્રેમ સાથમાં.
 કાળના ફેન નીચેનાં અવચેત અગાધથી
 આત્માની સ્મૃતિઓ સુપ્ત બોલાવી એ ઊંચે બહાર લાવતું;
 સુખી સત્યતણી જ્વાળા એમની છે ભુલાયલી,
 ભાગ્યે જોઈ શકે એવી ભારે આંખે એમનું આવવું થતું,
 લાગણીઓ અને ઈચ્છાઓનો ધારી એ છદ્ધવેશ આવતી,
 જેમ ઘેનમહી ચાલી રહેલી ભરતી પરે
 તણાઈ ખડ આવતું
 જરાવાર સપાટીએ ઊંચે આવી ડૂબી પાછું જતું વળી.
 અશુદ્ધ ભ્રષ્ટ જોકે છે ગતિઓ જિંદગીતણી
 છતાં હમેશ છે એનાં ઊંડાણોમાં લીન સ્વર્ગીય સત્ય કો;

આપણા ગાઠમાં ગાઠ તમોગ્રસ્ત ભાગોમાં જ્વાળ એ જળે.
 સૃષ્ટિકેરી ક્રિયાઓમાં સ્પર્શ એક પ્રભુકેરા પ્રહર્ષનો,
 મહાસુખતણી નાશ પામેલી એક સંસ્મૃતિ,
 મૃત્યુ ને જન્મનાં મૂક મૂળોમાંહે હજી ગુપ્ત રહેલ છે.
 અસંવેદન સૌન્દર્ય વિશ્વકેરું
 પ્રભુનો પરમાનંદ કરે છે પ્રતિબિંબિત.
 રહેલું ગુપ્ત સર્વત્ર સ્મિત છે એ પ્રહર્ષનું;
 વહે એ વાયુની લહેરે, વહે વૃક્ષતણે રસે,
 ભવ્યતા રંગની એની પર્ણોમાં ને પુષ્પોમાંહે પ્રફુલ્લતી.
 સંવેદે ને સહે છે જે કિંતુ ચાલી કે ચીચી શક્તી નથી
 તે વનસ્પતિમાં અર્ધ-ધેનમાંથી જ્યારે જીવન જાગિયું,
 પશુપક્ષીમહી જાગ્યું, જાગ્યું ચિંતા કરતા માનવીમહી
 ત્યારે દ્વિધના સ્પંદો સ્વસંગીતે

એણે તાલ આપનારા બનાવિયા;
 અચેતન શિરાજાલો બલાત્કારે એણે જાગ્રત ત્યાં કરી,
 બનાવી સુખને માટે કરતી માંગ તેમને,
 સંતાપ રળતી કીધી; પુલકાવી પ્રમોદથી
 હસાવી અલ્પકાલીન આનંદે ને દુઃખથી કંપતી કરી
 ને મહામુદને માટે લાલસાએ ભરી કરી.
 સત્તાવાહી, અવાફ, સાચી રીતે ના સમજાયલી,
 જ્યોતિથી અતિશે દૂર, સત્વકેરા હાઈની છેક પાસમાં,
 શાશ્વતી સંમુદામાંથી કાળે જન્મી અલૌકિક પ્રકારથી,
 કરે દબાણ એ મર્મે હૈયાના ને સકંપ જ્ઞાનતંતુ પે;
 એની સ્વરૂપની તીવ્ર શોધ ચેતન આપણું
 દીર્ઘશીર્ષ બનાવતી;
 દંશ એ આપણા દુઃખસુખે કારણરૂપ છે;
 એના ઉદ્દીપને પૂર્ણ કિન્તુ અંધ નિજ સાચા સુખ પ્રતિ
 આત્માની આસ્પૃહા મારે કૂદકાઓ સરંતી વસ્તુઓ પ્રતિ.
 રોક્યો રોકાય ના કોથી એવો આખા નિસર્ગનો
 તીવ્રેચ્છાએ ભર્યો વેગ

રક્તસ્રોતથકી, તેજ બનેલી ઈન્દ્રિયોથકી
 ઉછાળા સાથ આવતો;
 એના મૂળમહી એક સંમુદા છે અનંતની,
 આપણામાં વળે છે એ સાન્ત સ્નેહો ને લોલ લાલસા પ્રતિ,
 જિગીષા પ્રતિ, પોતાનું બનાવીને પકડી રાખવા પ્રતિ,
 અવકાશ અને ક્ષેત્ર જિંદગીનાં વાંછે છે એ વધારવા,
 લડવા, જીતવા માગે, માગે સ્વીય બનાવવા,
 રાખે આશા અન્યકેરા હર્ષ સાથે પોતાનાને મિલાવવા,
 સ્પૃહા રાખે માલિકીની અને ઝંખે બીજાનીય બની જવા,
 વાંછે ભોગવવા પોતે અને ભોગ્ય બનવાનું ચહે સ્વયં,
 ભાવાનુભવની રાખે આકાંક્ષા ને આકાંક્ષા જીવવાતણી,
 અસ્તિત્વ કાજનો એનો અલ્પજીવી પૂર્વપ્રયાસ દ્વાં હતો,
 શીઘ્ર અંત હતો એની ક્ષણજીવી મુદાતણો,
 જેની નૈષ્કલ્યની છાપ સારા અજ્ઞાન જીવને
 તંગ પીછો લઈ કરે.

હજી યે જીવકોષોની પર એની આદતો લાદતી રહી,
 કાળા અનિષ્ટ આરંભકેરી છાયા ભૂત જેવી બની જઈ,
 આપણાં સ્વપ્ન ને કાર્યોકેરી પૂઠ લઈ એ ભમતી રહે.
 પાકાં સ્થપાયલાં જો કે છે પૃથ્વી પર જીવનો,
 ચાલે આદતનું કાર્ય, કે ભાન કાયદાતણું,
 સ્થિર છે પુનરાવૃત્તિ ગતિમાન પ્રવાહમાં,
 છતાં સંકલ્પનાં એનાં મૂળ તો છે એનાં એજ હમેશનાં;
 આ સર્વ વૃત્તિઓ રૂપી સામગ્રીથી થયું નિર્માણ આપણું.
 જાગવા માંડતા વિશ્વકેરો પ્હેલ વ્હેલો પોકાર આ હતો.
 છે સંસકૃત હજી યે એ આપણી આસપાસમાં
 ને રાખે છે ચાપડાબંધ દેવને.

બુદ્ધિનો થાય છે જન્મ ને ચૈત્યાત્મા કરે ધારણ રૂપનું
 ત્યારે યે પશુમાં, સર્પજીવોમાં ને વિચારંત મનુષ્યમાં
 રહે છે એ ટકી ને છે મૂળ સર્વ એમની જિંદગીતણું,
 હતી જરૂર આની યે, જેથી શ્વાસ અને જીવન સંભવે.

આત્માએ આ પ્રકારે છે સાન્ત અજ્ઞાન લોકમાં
 બચાવી નિજ લેવાની બંદી બનેલ ચેતના,
 અચિત્ની જે સીલબંધ અનંતતા
 તેમાંથી તનુ ધારાઓ રૂપે કંપમાન બિન્દુતણે પથે
 બળાત્કારે કાઢવાની બહાર છે.

ધીરેથી એ પછી ધારે વિપુલત્વ, ને દૃષ્ટિ જ્યોતિએ કરે.
 રહે પ્રકૃતિ આ બદ્ધ પોતાના મૂળ સાથમાં,
 પાતળી બળની ચૂડ એને જકડતી હજી;
 અચેત ગહવરોમાંથી એની અંધ-પ્રેરણાઓ છલંગતી;
 નિર્જીવ શૂન્ય છે એની જિંદગીની પડોશમાં.
 સર્જાયું એક અજ્ઞાન જગ આ કાયદા તળે.

તમોગ્રસ્ત વિરાટોના રહસ્યમય કોયડે
 રાગોલ્લાસે અને આત્મલોપમધ્યે અનંતના,
 નકારંતા શૂન્યમાં સૌ જ્યારે મગ્ન થયું હતું
 ત્યારે ગૂઢ લઈ સાથ ત્રિતયી નિજ કૌંસની
 આત્માએ ઝંપલાવ્યું જો હોત ના અંધકારમાં
 તો અસત્ની તમિઝાનું પરિત્રાણ ન કદી હોત સંભવ્યું.
 આવાહન કરી વિશ્વતણા કાલે ત્રિકાલાતીત સત્યનું.
 શોકમાં પલટાયેલી સંમુદા ને જ્ઞાન અજ્ઞાનતા બન્યું,
 ઈશની શક્તિ કો બાલ શિશુ જેમ અસહાય બનેલ, તે
 સ્વર્ગ લાવી શકે નીચે પોતાના બલિદાનથી.
 રથે છે જિંદગીકેરો પાયો એક પરસ્પર-વિરોધિતા:
 શાશ્વતે, દિવ્ય સત્-તાએ સ્વવિરોધો સામે સંમુખતા ધરી;
 સત્ હતું તે બન્યું શૂન્ય અને ચિત્-શક્તિ જે હતી
 તે બની અજ્ઞતારૂપ અને અંધ એક શક્તિતણી ગતિ,
 ને ધર્યું પરમાનંદે રૂપ ભુવન-દુઃખનું.
 પ્રભુના ગૂઢ નિર્માણતણા નિયમની મહી
 પોતાનાં દૂરનાં લક્ષ્યો જે તૈયાર કરી રહી
 તે પ્રજ્ઞાએ આ પ્રકારે ધીરે ધીરે પ્રવર્તતો
 પ્રયોજ્યો છે સમારંભ સ્વલીલાનો ચાલતી કલ્પકાલમાં.

અર્ધ-દૃષ્ટ પ્રકૃતિની ને છુપાયેલ આત્મની
 આંખ-પાટે થતી શોધ, મલ્લયુદ્ધ, ને ફાંફાં મારતી બથ,
 ખેલ સંતાકૂકડીનો સાંધ્યછાયાભર્યા ખંડોમહી થતો,
 રહે છે ચાલતી લીલા પ્રેમ-દ્વેષ-ભય-આશાભિલાષની
 સ્વયંભૂ જોડકાંકેરી મનના બાલમંદિરે-

ધિંગામસ્તી આકરી ને ઉછાંછળી.

પ્રકટી શક્તી અંતે શક્તિ સંઘર્ષ સેવતી,
 વિશાળતર ક્ષેત્રોમાં
 મૌન આત્મા સાથ સાધી નિજ મેળાપ એ શકે;
 ત્યારે અન્યોન્યને તેઓ અવલોકી વાતચીત કરી શકે,
 વધુ વિશાળ ચૈતન્યે વધુ વિસ્પષ્ટ જ્યોતિમાં,
 જાણી લે એકબીજાને હૈયે હૈયા સાથે વધુ સમીપમાં
 ભેટે અન્યોન્યને એ બે અને ઉદમ આદરે,
 આવી લીલાતણા સાથીકેરું હાવે મુખડું નીરખી શકે.
 આકાર વણનાં આ જે ગૂંચળાં, તે મહીય એ
 ચૈત્યના બાલ-ચલન પ્રતિ ઉત્તર દ્રવ્યનો
 સંવેદી શક્તો હતો.

જોયો પ્રકૃતિમાં એણે બલી બ્રહ્મ છુપાયલો,
 પ્રચંડ શક્તિનો એણે બલહીન થતો જનમ નીરખ્યો,
 સમસ્યા એ અનુસર્યો દેવકેરી કામચલાઉ ચાલની,
 આછા છંદોલયો એણે સુણ્યા એક ન જન્મેલી
 મહા સરસ્વતીતણા.

જાગતી જિંદગીકેરો પછી આવ્યો ઉચ્છ્વાસ જળતો વધુ,
 અને અંધારથી ઘેર્યા વસ્તુઓના ગર્તોમાંથી ખડી થઈ
 વિચિત્ર સૃષ્ટિઓ જેમાં સવિચાર ઈન્દ્રી-સંવેદના હતી,
 અર્ધ-સત્ય અને અર્ધ-સ્વપ્ન એ ભુવનો હતાં.
 નથી જીવંત રે'વાની આશા જેને એવું જીવન ત્યાં હતું:
 જન્મતા જીવ ને લુપ્ત થતા રાખ્યા વિના નામનિશાન ત્યાં,
 બનાવો બનતા જે કો અરૂપ એક નાટયનાં

અંગો હતા અને કાર્યો હતા, ઈચ્છા જેમને એક આંધળી
પામર પૂતળાકેરી હંકારીને ચલાવતી.

ખોજતી શક્તિએ પોતા માટે માર્ગ મેળવ્યો રૂપ-પ્રાપ્તિનો,
પ્રેમ, હર્ષ અને પીડા માટે એણે નમૂના ઉપજાવ્યા,
પ્રતિમાએ રચી ચિત્તભાવો જેમાં મૂર્ત જીવનના થતા.
સ્વચ્છંદ ભોગનું રાજ્ય જંતુઓનું પાંખોને ફફડાવતું
કે પેટે ચાલતું જતું,

બહિસ્તલીય રોમાંચ સૂર્યસ્નાન માણતું 'તું નિસર્ગનાં;
વ્યાલોના હર્ષ ને જંગી ભુજંગોની મહાવ્યથા
સર્પતી 'તી અનૂપો ને કર્દમોમાં સૂર્યને અવલેહતી.

બળો બખ્તરિયાં ઘોર કંપતી દુર્બલા ઘરા
હતાં હયમયાવતાં,

પ્રાણીઓ બળિયાં ભીમ ભેજામાં સાવ વામણાં,
વામણી જાતિઓ ક્ષુદ્ર લાદતી 'તી નિજ જીવનની પ્રથા.
વેંતિયા શા નમૂનામાં એક માનવ જાતના
કર્યો પ્રકૃતિએ હાવે પ્રારંભ અનુભૂતિની
છેક અત્યંતતાતણો,-

નિજ પ્રયોજનાકેરા તુક્કાની તુંગતાતણો,
ભવ્યતાઓ અને હીન અપરૂપોતણી વચે
સોપાનો પર આરોહ એનો અર્ધ-સચેત જે
ચાલી રહ્યો હતો તેના પ્રોજ્જવલ પરિણામનો;
સ્વરૂપો બૃહદાકાર, અણુથી અણુ આકૃતિ,
દેહી ને દેહની વચ્ચે સૂક્ષ્મ કો સમતોલતા,
વ્યવસ્થા બુદ્ધિથી યુક્ત કો એક ક્ષુદ્રતાતણી

સર્જવાનું કાર્ય એણે શરૂ કર્યું.

માનવીની આસપાસ ક્ષણોકેરા તાલ લેનાર કાલમાં
પશુ-જીવોતણું રાજ્ય ખડું થયું,

ક્રિયા જ્યાં સર્વ કાંઈ છે ને હજી એ અર્ધ-જન્મેલ છે મન,
ને મૂગા નવ દેખાતા કાબૂકેરે વશે હૃદય હોય છે.

અવિદ્યાના પ્રકાશે જે શક્તિનું કાર્ય થાય છે

તેણે જનાવરોકેરો સ્વ-પ્રયોગ શરૂ કર્યો,
 ને સચેતન જીવોએ ઠાંસી દીધી પોતાની વિશ્વયોજના;
 પરંતુ તેમને ભાન હતું કેવળ બાહ્યનું,
 સ્પર્શોને ને સપાટીને
 ને એમને ચલાવંતી હતી જરૂરિયાત જે

તેને માત્ર તેઓ ઉત્તર આપતાં.

જીવતો 'તો દેહ માત્ર અંતરસ્થ નિજાત્માને ન જાણતો,
 આકાંક્ષા રાખતો, એને રોષ, હર્ષ અને શોક થતા હતા;
 મન એક હતું ત્યાં તે વસ્તુસ્વરૂપ વિશ્વને
 પોતાને બારણે આવ્યા કો વિદેશી કે શત્રુ સમ દેખતું:
 આઘાતોએ ઈન્દ્રિયોના બાંધી આપ્યા હતા એના વિચારને;
 રૂપમાં સ્થિત આત્મા ના એની પકડમાં હતો,
 દૃષ્ટ વસ્તુતણે હાદે એનો પ્રવેશ ના થતો;
 કર્મ પાછળની શક્તિ પ્રત્યે એ પેખતું ન 'તું,
 વસ્તુઓ પૂઠનો ગૂઢ ઉદ્દેશ પઢતું ન એ,
 તે સૌનો પામવા અર્થે પ્રયત્ન કરતું ન એ.
 હતા ત્યાં જીવ જેઓએ લીધું 'તું રૂપ માનવી;
 રહેતા 'તા લીન તેઓ દૃશ્યજન્ય ગાઢભાવાભિલાષમાં,
 કિંતુ ના જાણતા પોતે કોણ છે ને કેમ જીવી રહેલ છે:
 મોદ પ્રકૃતિનો માત્ર જીવનોદ્દેશ એમનો,

અન્ય લક્ષ્ય ન તે વિના,

વસ્તુઓથી બાહ્ય પ્રાપ્ત જે પ્રોત્સાહ થતો હતો,
 થતો પ્રમોદ જે પ્રાપ્ત તે જ જીવન તેમનું;
 દેહની માંગને પૂરી પાડવાને માટે એ શ્રમ સેવતા,
 એથી અધિકને માટે આકાંક્ષા નવ રાખતા
 સંતુષ્ટ શ્વસનોથી ને ભાવસંવેદનો થકી

અને કેવળ કર્મથી,

તદાકાર થતા બાહ્ય કોટલા સાથ આત્મના.
 તેમનાં ગહનોમાંથી નિરીક્ષંતો દ્રષ્ટા છવ્વે છુપાયલો
 પોતા ઉપર પોતાની અંતર્દૃષ્ટિ હતો ઠેરવતો નહીં,

કથાવસ્તુતણો કર્તા શોધવા વળતો નહીં,
 માત્ર નાટક ને રંગમંચ એ અવલોકતો.
 ઊંડી સંજ્ઞાતણો દાબ ચિંતાલીન હતો નહીં,
 વિમર્શનતણો બોજ વહેવાનોય ના હતો:
 મન પ્રકૃતિને જોતું અણજાણંત આંખથી,
 આરાધતું હતું એનાં વરદાનો,
 ને બીતું 'તું એના ઘોર પ્રહારથી.

વિચાર્યા કરતું ના એ એના જાદૂ ભરેલા નિયમો પરે,
 સત્યના ગુપ્ત ઉત્સોને માટે તલસતું ન 'તું,
 પત્રકે નોંધતું કિંતુ ખીચોચીખ હકીકતો,
 જીવંત સૂત્ર પે લેતું હતું સંવેદનો ગ્રથી:
 પૂઠ શિકારની લેતું, ભાગતું, ને વાયરા સૂંઘતું હતું,
 તડકે મૂઢુ લ્હેરીમાં પડયું રે'તું સુસ્ત ને જડ વા બની;
 તલ્લીન કરતા સ્પર્શો જગના એહ ઢૂંઢતું,
 કિંતુ તે બાહ્ય ઈન્દ્રીને માત્ર ભોગ સુખકેરો ધરાવવા.
 સ્ફુરણો પ્રાણનાં લ્હેતા હતા તે બાહ્ય સ્પર્શમાં,
 પૂઠના ચૈત્યનો સ્પર્શ લહી ના શકતા હતા.
 પીડનોથી પ્રકૃતિના પોતાનો પિંડ રક્ષવો,
 માણવી મોજ ને રે'વું જીવતા એ
 એકમાત્ર એમની કાળજી હતી.

આયુષ્યના દિનોકેરી ક્ષિતિજોની
 મર્યાદાઓ એમની સાંકડી હતી,
 કરી સાહ્ય શકે યા તો ઈજા એવા પ્રકારની
 વસ્તુઓથી અને સત્ત્વોથકી એહ ભરી હતી:
 મૂલ્યો જગતનાં ક્ષુદ્ર તેમના પિંડની પરે
 આધાર રાખતાં હતાં.

એકાકીકૃત, ને બાધાબંધવાળાં બૃહત્ અજ્ઞાનની મહી
 ઘેરતા મૃત્યુથી ક્ષુદ્ર જીવનો નિજ રક્ષવા,
 સીમા વગરના મોટા વિશ્વના અવરોધની
 સામે રચ્યું હતું નાનું રક્ષા-વર્તુલ એમણે:

શિકાર જગનો તેઓ કરતા ને શિકાર એહના થતા,
 કિંતુ ના એમણે સેવ્યું કદી સ્વપ્ન જીતી મુક્ત થવાતણું.
 આધીન વર્તતા વિશ્વ-શક્તિનાં સૂચનો તથા
 બળવાન નિષેધને,
 એના સમૃદ્ધ ભંડારોમાંથી માત્ર સ્વલ્પ અંશ જ પામતા;
 સભાન કાયદો નો' તો, નો'તી જીવનયોજના:
 વિચારના નમૂનાઓ નાના એક સમૂહના
 પારંપરિક આચાર-નિયમ સ્થાપતા હતા.
 'ભીતરે ભૂત છે કોઈ', તે છોડીને અન્ય ના જ્ઞાન આત્મનું,
 બદ્ધ યાંત્રિકતા સાથે વણ-ફેર ચાલતાં જીવનોતણી,
 બદ્ધ હંમેશની જેમ મંદ સંવેદના તથા
 તાલ શું લાગણીતણા,
 પાશવી કામનાઓની ઘરેડોમાં તે ફર્યા કરતા હતા.
 પાષાણની રચી કિલ્લેબંદી તેઓ
 કરતા કામ ને યુદ્ધો પણ આદરતા હતા,
 કરતા હિત થોડુંક ટોળે મળેલ સ્વાર્થથી,
 કે ભયંકર દુષ્કૃત્ય કરી ચેતન જીવને
 પીડતા કૂરતા કરી,
 ને પોતે કે નથી બૂરું કર્યું એવું જ માનતા.
 સુખશાંતિભર્યા લૂંટી ગૃહો ઉત્સાહ દાખતા,
 કત્લ-લૂંટ-બલાત્કાર-આગે ઓચાઈ એ જતા,
 બનાવતા મનુષ્યોને પોતાકેરો નિઃસહાય શિકાર એ,
 જિંદગીભરને દુઃખે બંદિઓનાં ઘણ હાંકી લઈ જતા,
 કે તેમને તમાશાને ને મજાને માટે ઘોર રિબાવતા,
 મજાકો કરતા યા તો રેંસાતાં બલિદાનની
 પીડાઓએ પુલકંત બની જતા;
 અસુરો ને સુરો પોતે છે કહીને પોતાને એ પ્રશંસતા,
 ગર્વે ગજાવતા ગાન નિજ મોટા મહિમાવંત કાર્યનાં,
 ને શ્લાઘા કરતા પોતે પોતાના જયની અને
 પ્રભાવી નિજ શક્તિની.

અંધપ્રેરણથી ચાલી રહેલો પશુ જૂથમાં
 પ્રાણાવેગે ઘડેલાતો,
 વશવર્તી થતો બેળે સર્વ સાધારણકેરી જરૂરને,
 પ્રત્યેક જણ જોતો 'તો પોતાના જૂથની મહી
     પોતાના જ અહંના પ્રતિબિંબને:
 ટોળાનું લક્ષ્ય ને કાર્ય સર્વે યે સેવતા હતા.
 પોતા જેવા હતા જેઓ લોહીથી કે રૂઢ રીતરિવાજથી,
 તેઓ તેને લાગતા 'તા ભાગ સ્વ-જિંદગીતણા,
     અનુબદ્ધ સ્વરૂપો નિજ જાતનાં,
 નિજ નિહારિકાકેરા અંગભૂત એના ઘટક તારકો,
 એના અહંતણા સૂર્યકેરા સાથી ઉપગ્રહો.
 પોતાની જિંદગીકેરી પરિસ્થિતિતણો પ્રભુ,
 નેતા ખીચોખીચ ભેગા માનવોના સમૂહનો,
 સહીસલામતી માટે જોખમોએ ભર્યા જગે
     જૂથબદ્ધ બની જતો,
 ગૌણ બળો ગણી એણે પોતાની આસપાસમાં
     એમને એકઠા કર્યા,
 મોરચો સૌ મળી સાથે સૃષ્ટિકેરી વિરુદ્ધ કરવા ખડો,
 યા ઉદાસીન પૃથ્વીની પર પોતે હતો એકલ દૂબળો
 ત્યાં રક્ષાહીન પોતાના વક્ષ માટે દુર્ગરૂપ બનાવિયા,
 યા તો એકલવાયું જે સ્વ-શરીર, તેનું નૈર્જન્ય ટાળવા.
     પોતાની જાતિથી જુદા
 હતા તેઓ મહી તેને શત્રુની ગંધ આવતી,
 તજવા યોગ્ય ને બીને ચાલવા યોગ્ય એ બળો,
 લાગતા 'તા વિદેશીય અને ભિન્ન પ્રકારના
 લાગતા 'તા અજાણ્યા ને વિરોધી દ્વેષપાત્ર એ
     સંહારી નાખવા સમા
 અથવા તો રહેતો એ રહે જેમ પ્રાણી એકલદોકલ;
 સૌ સામે મોરચો માંડી એકલો એ ભાગ્યભાર ઉપાડતો.
 વર્તમાન ક્રિયાલીન અને લીન પલાયંત દિનોમહી,

તત્કાલલાભની પાર જોવાકેરો કો વિચાર કરંત ના,
ના સ્વપ્ન સેવતો દેવા બનાવી આ ધરાને વધુ ફૂટડી,
કે ના અનુભવંતો કો દિવ્ય સ્પર્શ ઓચિંતો દૃઢયે થતો,
ભાગતી ક્ષણ જે દેતી ખુશાલી ને જે પ્રમોદ કામના ઝડપંત, ને
પમાતી અનુભૂતિ જે.

ગતિ, ત્વરા અને શક્તિ, હતો તેની મહી આનંદ પૂરતો,
દેહની લાલસાઓમાં ભાગીદારી, ઝઘડો, ખેલકૂદ, ને
અશ્રુ ને હાસ્ય ને જેને પ્રેમ નામ અપાય છે
તેની જરૂર-એ સૌમાં હતો આનંદ પૂરતો.

સંઘર્ષે યુદ્ધકેરા ને સમાશ્લેષે પ્રાણની આ જરૂરતો

સંયોજાઈ વિશ્વ-જીવન શું જતી,
ન જાણતાં સદા એક એવા આત્મસ્વરૂપને,
વિચ્છિન્ન એકતાકેરાં મલ્લયુદ્ધ પરસ્પર
દુઃખ ને સુખ લાદતાં.

મોદ ને આશથી સજ્જ પોતાનાં સત્ત્વને કરી
અર્ધ-પ્રબુદ્ધ અજ્ઞાન હાથપગ અફાળતું
દૃષ્ટિ ને સ્પર્શથી બાહ્ય વસ્તુરૂપ જાણવા મથતું હતું.

અંધસ્કુરણ ઉદ્ભવ્યું;
સ્મૃતિની ગાઠ નિદ્રામાં અતલાબ્ધિતણે તલે
જાણે કે હોય ના તેમ ભૂત જીવી રહ્યો હતો:
તેજી બનેલ ઈન્દ્રીને ઉલટાવી દઈ અર્ધ-વિચારમાં
હસ્તે ફંફોસતે સત્ય શોધવા આસપાસ એ
પ્રાણશક્તિ ફાંફાં મારી રહી હતી,
જે કે થોડું પહોંચાતાં મળ્યું તેને
ચાંપી હૈયા સરસું રાખતી, અને
નીચેની ચેતનાકેરાં પોતાનાં ગહવરોમહી
રાખતી 'તી અલાયદું.

આ રીતે છાયથી છાયા જીવે જ્યોતિ અને સામર્થ્યની દિશે
સાધવાની હોય છે વૃદ્ધિની દશા,
ને ઉચ્ચતર પોતાના ભાવિ પ્રત્યે ચડવાનુંય હોય છે,

જોવાનું હોય છે આંખ ઊંચકી પ્રભુની અને
 આસપાસ આવેલા વિશ્વની પ્રતિ,
 શીખી નિષ્ફળતામાંથી લેવાનું હોય છે, અને
 પાત દ્વારા સાધવાની વળી પ્રગતિ હોય છે,
 પરિસ્થિતિ અને ઘોર દૈવ સામે લડવાનુંય હોય છે,
 પોતાના ગહનાત્માને શોધવાનો હોય છે દુઃખને સહી,
 ને કરી પ્રાપ્તિ પોતાનાં વિરાટોએ વધવાનુંય હોય છે.
 અટકી અર્ધ માર્ગે એ, શ્રદ્ધા એની રહી નહીં.
 આરંભ વણ ના બીજું કશું સિદ્ધ થયું હતું,
 છતાં એની શક્તિકેરું ચક્ર પૂરું થયેલું લાગતું હતું,
 ટીપી એણે હતા કાઢયા તણખાઓ ખાલી અજ્ઞાનમાત્રના,
 મન ના, એકલો પ્રાણ વિચારી શકતો હતો,
 ઈન્દ્રી સંવેદતી 'તી, ના ચૈત્ય સંવેદતો હતો,
 જીવન જ્વાળની થોડી ઉખામાત્ર પ્રકટાવાયલી હતી,
 અસ્તિનો અલ્પ આનંદ, હર્ષપૂર્ણ કૂદકા ઈન્દ્રિયોતણા.
 હતું સૌ પ્રેરણાવેગ અર્ધ-સચેત શક્તિનો,
 પ્રસરેલી હતી સત્-તા રૂબારૂબ ગાઢ જીવનફેનમાં,
 સંદિગ્ધરૂપ કો આત્મા વસ્તુઓના આકારો ઝાલવા જતો.
 બધા પૂઠે શોધ પાત્રો માટે ચાલી રહી હતી
 જેમાં આરંભનો દ્રાક્ષાસવ કાચો ભરાય પરમેશનો,
 પૃથ્વી-પંકે છલાયેલી પરમોચ્ચ ઝીલી શકાય સંમુદા,
 સ્તબ્ધ બનેલ આત્મા ને મન મત્ત બનાવતો.
 પ્રહર્ષણતણા કાળા રગડાનો દારૂ ભાન ભુલાવતો,
 નિસ્તેજ, નવ ઢાળેલો હજી અધ્યાત્મ રૂપમાં,
 તમોગ્રસ્ત રહેવાસી વિશ્વના અંધ હાઈનો,
 સંકલ્પ અણજન્મેલા દેવનો ને એક અવાક કામના.

તૃતીય સૃષ્ટિએ હાવે ખુલ્લું સ્વમુખને કર્યું.
 ઢાળો એક બનાવાયો શરૂઆતતણા દૈહિક ચિત્તનો.
 અસ્પષ્ટા વિશ્વની શક્તિમહી એક જાગી ચમક જ્યોતિની;

જોતા વિમર્શનો ભાવ આપ્યો એણે હંકારાયેલ વિશ્વને,
ને કર્મને કર્યું સજ્જ ક્રિયાશીલ સૂચિકાથી વિચારની:
કાળનાં કરતૂકોને-વિચાર કરતું લઘુ

સત્ત્વ નિરીક્ષતું થયું.

નીચેથી એક મુશ્કેલ જે ઉત્ક્રાંતિ થતી હતી
તેના આવાહને આણ્યું ઊર્ધ્વમાંથી માધ્યસ્થ્ય છદ્મવેશમાં;
નહીં તો અંધ આ મોટું અચિત્ વિશ્વ છુપાયલા
પોતાના મનનો આવિષ્કાર હોત કદીયે ન કરી શક્યું,
અથવા ડાબલાધારી છતાં વિશ્વરચનાને પ્રયોજતી
બુદ્ધિ કરી શકી નહોત કાર્ય પ્રાણીવર્ગમાં ને મનુષ્યમાં.
એણે આરંભમાં જોઈ મન:શક્તિ ઝાંખી છાયે તમિઝની
અચિત્-દ્રવ્યે અને મૂક પ્રાણે આવૃત ચાલતી.
પાતળી ધાર રૂપે એ વહેતી'તી

સુવિશાળ ઓઘમાં જિંદગીતણા,

પ્રવહંતા વ્યોમ નીચે લોટાતી પ્રવહી જતી
ઉલ્લોલિત તરંગો ને ઝબકંતાં ધ્રુજતાં ધોવણો વચે,
ઈન્દ્રિયજ્ઞાનની છોળે ને મોજાંની મધ્યે સંવેદનોતણાં
બંધમુક્ત બની જઈ.

અચેત એક જગના ઊંડા ગહન મધ્યમાં
દોડતી 'તી ચેતનાની એની સંકુલ ઊર્મિઓ
લઈને ફેન સાથમાં,

સાંકડી ધુનિમાં એક આક્રામંતી વમળો રચતી વળી,
સમૂહિત ગતે એની અનુભૂતિ વહી જતી.
પડદા પૂઠના એના જન્મકેરા ઊંડા આશયમાંઘથી
ઊંચેની જ્યોતિમાં બહાર આવી એણે વહેવાનું શરૂ કર્યું,
હજી અજ્ઞાત કો ઊર્ધ્વ અસ્તિત્વ પ્રતિ ખોંચવા.
વિચાર કરતો જીવ હતો ના, ને લક્ષ્ય કોઈ હતું નહીં:
ઓળખાય નહીં એવા દબાણરૂપ સૌ હતું,
હતાં અન્વેષણો અસ્પષ્ટતાભર્યાં.

ખાલી સંવેદનો, ધાવ, ને ધારો કામનાતણી,

આવેશોના ઉછાળાઓ, ને પોકારો અલ્પ-જીવંત ઊર્મિના,
 પ્રસંગોપાત્ત સંલાપ પિંડનો પિંડ સાથનો,
 નિઃશબ્દ ઝંખતા હૈયા પ્રતિ હૈયાતણો મર્મરતો ધ્વનિ,
 વિચારરૂપ ના લેતાં એવાં સ્ફુરણ જ્ઞાનનાં,
 અવચેતન આકાંક્ષાતણી શેડો ને ખેંચાણો ક્ષુધાતણાં,-
 આ માત્ર આવતાં ઊંચે સપાટી પર અસ્થિરા.
 ફેણાતા શિખરે સર્વે ઝાંખા લસિત શું હતું:
 શક્તિ ને કાળના એક અચિત્ પૂરે તણાતા છાય-રૂપની
 આસપાસ હતું એ સૌ ગોળ ગોળ ફર્યે જતું.
 પછી દબાણ આવ્યું ત્યાં દેખતી એક શક્તિનું
 ને એ ખેંચી ગયું સૌને નર્તતા ને ડહોળા એક સમૂહમાં,
 જે પ્રકાશંત કો એક બિન્દુની આસપાસમાં
 ધૂમી ગોળ રહ્યો હતો,
 સચેત ક્ષેત્રમાં કેન્દ્રરૂપ જેહ સંબંધો બતલાવતું,
 જે એકાત્મકતા યુક્ત હતું રૂપ એક અંતઃસ્થ જ્યોતિનું.
 આવેગ અર્ધ-સંવેદી પૂરનો અજવાળતું,
 જગાડતું હતું એક ભ્રમ સંસ્થિરતાતણો
 જાણે કે સિંધુ કો એક કરી કામ શકે નક્કર ભોમનું.
 એ અદ્ભુત નિરીક્ષંતી શક્તિએ ત્યાં બેળે લાદી સ્વદૃષ્ટિને.
 પ્રવાહિતા પરે એણે બલાત્કારે સીમા ને રૂપ સ્થાપિયાં,
 તેના વહેણને આપ્યો નીચેનો તટ સાંકડો,
 રેખાંકન કર્યું જાળે ઝાલવાને આત્માકેરી અરૂપતા.
 પશુપક્ષીતણા એણે પ્રાણિક મનને ઘડ્યું,
 સર્પો ને માછલીઓને કર્યા ઉત્તર આપતાં,
 માનવીના વિચારોની આઘ આયોજના કરી.
 સાન્ત રૂપ લઈ આવી હિલચાલ અનંતની
 પાંખોએ કરતી માર્ગ કાળના વાયુ-વિસ્તરે;
 અજ્ઞાનમાં થવા માંડ્યાં આગેકદમ જ્ઞાનનાં,
 સંરક્ષી રૂપમાં રાખ્યો એણે ચૈત્ય-આત્મા એક અલાયદો.
 એનો અમરતાકેરો હક એણે અનામત બનાવિયો,

કિન્તુ મૃત્યુતણા ઘેરા સામે એણે ભીંત એક ખડી કરી,
 ને નાખી આંકડી એક ઝાલી લેવા માટે શાશ્વતતા વળી.
 વિચાર કરતું એક સત્ત્વ પામ્યું પ્રાકટય અવકાશમાં.
 પ્રકટયું આંખની સામે જગ એક નાનું શું ને વ્યવસ્થિત,
 જ્યાં ચેષ્ટા ને દૃષ્ટિ માટે આત્મા પાસે કેદની કોટડી હતી,
 ને ભૂમિતલ માલવા,
 ક્ષેત્ર-ગોચરતા સ્પષ્ટ છતાંયે સ્વલ્પ શી હતી.
 હથિયારતણું કાર્ય કરનારું વ્યક્તિત્વ જન્મ પામિયું,
 જન્મી મર્યાદિતા બુદ્ધિ ચાપડાએ બદ્ધ, જે નિજ ખોજને
 સાંકડી હદમાં રુદ્ધ રાખવાનું કબૂલતી;
 એ દૃશ્ય વસ્તુઓ સાથે બાંધી વિચાર રાખતી,
 નિષેધતી હતી એહ સાહસ અણદીઠનું,
 ને જે અનંતતાઓ છે અવિજ્ઞાત
 ત્યાં આત્માનાં પગલાંને જવાની કરતી મના.
 પ્રતિક્ષિપ્ત ક્રિયાયુક્ત બુદ્ધિશક્તિ-
 આરસી જે અભ્યાસોની નિસર્ગના,
 તેણે પ્રાણ ઉજાળ્યો ને
 પ્રેર્યો એને જ્ઞાન પ્રત્યે ને પોતાનું ક્ષેત્ર સ્થિર બનાવવા,
 સ્વીકારી જોખમે પૂર્ણ અજ્ઞાનભર અલ્પતા,
 અનિર્ણાયક સ્વીકારી હેતુ ગમનમાર્ગનો
 નિજ કાજ અપાયેલી સીમાઓમાં રહીને નિજ ભાગ્યની
 તત્કાલ દૈવ-આધીન યદૃચ્છાએ મળ્યો લાભ ઉઠાવવા.
 સ્વપરિસ્થિતિના એક ઉપસાટે પ્રલંબતા
 ને એક ગ્રંથિને રૂપે બદ્ધ આ ક્ષુદ્ર જીવને
 થોડોક હર્ષ ને જ્ઞાન પણ થોડું સંતોષ આપતાં હતાં,
 અમાપ અવકાશે એ
 કાપી પૃથક્ કરાયેલી ક્ષુદ્ર એક વૃત્તરેખા સમો હતો
 આખા વિરાટ કાળે એ હતો ગાળો નાનો શો જિંદગીતણો.
 યોજના કરનારો ત્યાં હતો એક વિચાર ને
 હતી ઈચ્છા કરનારી મથામણો,

કિંતુ તે સૌ હતું ક્ષુદ્ર ક્ષેત્રે ક્ષુદ્ર હેતુઓ પાર પાડવા,
ને તેમાં વેડફાતો 'તો બેશુમાર

શ્રમ વસ્તુ ક્ષણભંગુર પામવા.

પોતે કીચડનો કીડો છે તે એ જાણતો હતો;
માગતો એ ન 'તો કોઈ વિશાળતર ધર્મને

યા ઊર્ધ્વતરની હવા;

ન'તી અંતર્ભુખી એની દૃષ્ટિ ને ના મીટ ઉપરની દિશે.

નબળી તર્કની પીઠે પાછે રે'નાર છાત્ર શો

સ્ખલંતી ઈન્દ્રિય દ્વારા અનુશાસન પામતો,

માની આભાસને લેતો મુખ એ પરમેશનું.

આપાતિક પ્રકાશોને સૂર્યોકેરી એ આગેકૂચ માનતો,

સંદિગ્ધ નીલના તારાપટને એ સ્વર્ગનું નામ આપતો,

સત્-તાકેરાં સ્વરૂપોને માની લેતો અખિલાત્મ સ્વરૂપ એ.

તુચ્છ વિચાર ને તુચ્છ કર્મોકેરું હતું એક બજાર ત્યાં,

ઉદ્યોગી આપ-લે કેરો હતો કોલાહલ ધ્વનિ:

ખર્યાઈ શીઘ્ર જાનારી જિંદગી ને

મન દેહતણા દાસત્વમાં રહ્યું

લાગતાં 'તાં પ્રકૃતિનાં કાર્યોનો હ્યાં તાજ ઝળક મારતો,

અને છોટી અહંતાઓ માની સાધન વિશ્વને

વામણી લાલસાઓ ને અલ્પ જીવંત કામને

ઓચાવી નાખતી હતી,

મોતે બંધ કર્યા માર્ગે જિંદગીનો આદિ-અંત નિહાળતી

જાણે કે આંધળી એક ગલી માત્ર હોય ના ચિહ્ન સૃષ્ટિનું,

જાણે કે આટલા માટે ચૈત્યે રાખી હોય ના જન્મની સ્પૃહા

સ્વયંસર્જનકારી આ જગકેરી ભોમે આશ્ચર્યથી ભરી,

વિશ્વાવકાશમાં પ્રાપ્ત થતા અવસરોમહી.

જીવ આ જીવવા માટે રાગાવેગ ધરાવતો,

વિશાળ-ગતિ ના એવા વિચારોની શુંખલાઓમહી પડ્યો,

દેહકેરી જરૂરોની ને તેના સુખદુઃખની

જંજીરે જકડાયલો,

ઈધણના મૃત્યુ દ્વારા અગ્નિ આ વૃદ્ધિ પામતો,
 જેને એ ગ્રસતો તેને પોતાકેરું બનાવી બઢતો જતો:
 જમા કર્યે ગયો, વાઘ્યો, કોઈને ના કર્યું આત્મસમર્પણ.
 પોતાની બોડમાં ખાલી આશા એણે નિષેવી મહિમાતણી,
 શક્તિનાં ક્ષુદ્ર ક્ષેત્રોમાં મોજ માગી, જયશાળી થવા ચહું,
 નિજાર્યે ને કુટુંબાર્યે જીવવાની જગાને જીતવા ચહું,
 પશુ માત્ર બન્યો ભક્ષ્યસ્થાનકેરી સીમામધ્યે પુરાયલો.
 સ્વગૃહે અમરાત્મા જે તેને તે જાણતો ન 'તો,
 વધુ મોટો અને ઊંડો હેતુ એની જિંદગીનો હતો નહીં.
 મર્યાદાઓમહીં માત્ર શક્તિસંપન્ન એ હતો;
 બહારના ઉપયોગાર્યે સત્ય સાહી લેવા તેજી બતાવતો,
 એનું જ્ઞાન દેહકેરું હથિયાર બન્યું હતું;
 એના કારાવાસકેરાં લઘુ કાર્યોમહીં તલ્લીન એ રહી
 એનાં એ જ રહેતાં, ના પરિવર્તન પામતાં
 બિંદુઓની આસપાસ એ ફર્યા કરતો હતો
 રસ ને કામનાકેરા એના એ ચકરાવમાં,
 કિન્તુ એ માનતો કે છે પોતે પોતાતણી જેલતણો ઘણી.
 સર્જાયેલ ક્રિયા માટે-જ્ઞાન માટે નહીં, છતાં
 એના શિખરને ભાગે છે વિચાર, યા મોરીની કિનાર પે:
 બાહ્યના જગકેરી એ પ્રતિમાને વિલોકતો,
 સપાટી પરની જાત નિજ જોતો, ના કેં અધિક જાણતો.
 ધીરી ગૂંચાયલી ક્ષુબ્ધ સ્વરૂપશોધમાંહ્યથી
 મને વિશદતા સાધી, સ્પષ્ટ ચોક્કસ એ બન્યું,
 પાપાણજડ અજ્ઞાને પરિબદ્ધ બન્યું ચમકતી ધુતિ.
 બદ્ધવિચારવાળી આ રુદ્ધ દોરવણીમહીં
 માટી સાથે જડાયેલી ને પ્રેરાતી પામર વસ્તુઓ થકી,
 પુરાયેલી પરિચિતા સૃષ્ટિ શું સંકળાયલી,
 સહેતુક કથાવસ્તુકેરા એના સમૂહમાં
 નવા નવા નટો આવે અને લાખો છન્નવેશ ધરાય ત્યાં,
 લીલાનાટકમાં એકવિધતાએ ભરેલી જિંદગી હતી.

આત્માનાં ત્યાં ન 'તાં દૃશ્યો વિરાટ વિસ્તરોભર્યા,
 ન 'તાં આક્રમણો વેગી અવિજ્ઞાત મુદાતણાં,
 વિશાળી મુક્તિનાં નો'તાં સુવર્ણાયિત અંતરો.
 આપણા આયખાકેરા દિવસોની સમાન આ
 અવસ્થા ક્ષુદ્ર છે છતાં

ફેરફાર ન જ્યાં એવા
 નમૂનાની શાશ્વતીની સાથે છે સંકળાયલી,
 ક્ષણની ગતિ પામેલી દંડ સારા કાળમાં ટકવાતણો.
 સેતુની જેમ અસ્તિત્વ અચિત્ ગર્ભો પરે નંખાયલું હતું,
 અર્ધ ઉજાશ પામેલું બાંધકામ હતું ધુમ્મસની મહી,
 રૂપની રિક્તતામાંથી થઈ ઊભું દૃષ્ટિગમ્ય બન્યું હતું,
 આત્માની શૂન્યતામાંથી આવેલું એ હતું બહાર નીકળી.
 જરીક જ્યોતિ જન્મેલી મહાન અંધકારમાં,-
 જિંદગીને ન 'તું જ્ઞાન કે પોતે છે ક્યાં ને આવેલ ક્યાં થકી.
 તરતો 'તો હજી ધૂમ અવિદ્યાનો સર્વની આસપાસમાં.

ચોથો સર્ગ સમાપ્ત